

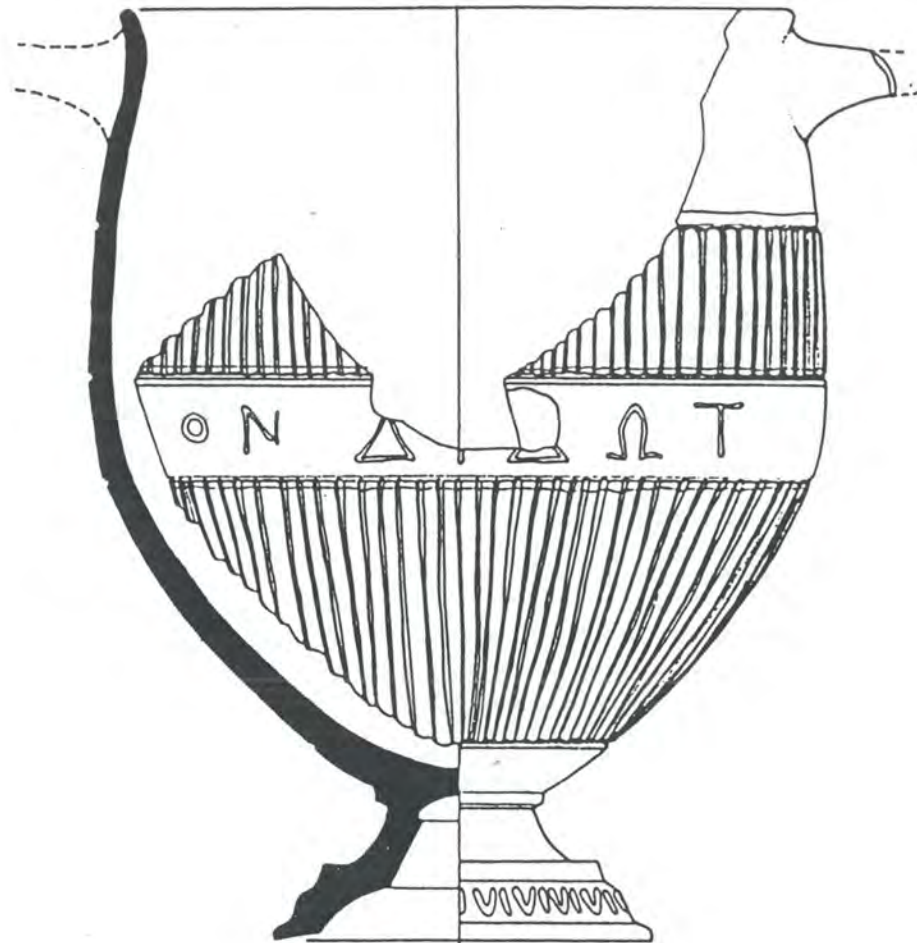
SATRICUM

Jaargang 3, nummer 1

Mei 1996

Nieuwsbrief van de Vereniging Vrienden van SATRICUM en de Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium

De NIEUWSBRIEF SATRICUM verschijnt minstens twee maal per jaar. In de NIEUWSBRIEF vindt u informatie over het opgravingsproject in SATRICUM, over de Vereniging Vrienden van SATRICUM en de Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium.

Nieuw verschenen
in de SATRICANA-reeks

**SATRICUM
Kroniek van een
opgraving**

door
D.J. Waarsenburg

(zie SATRICUM Info Pagina, p. 15)

In dit nummer:

Een wijgeschenk voor Mater Matuta, <i>C. Stibbe</i>	3
Selectienummers uit SATRICUM: SL-2, <i>A. Meering</i>	7
SATRICUM 1896-1996, <i>P. Lulof</i>	9
Column: Convegno, <i>D. Steures</i>	11
Nieuws van de Stichting, <i>B. Heldring</i>	12
Terugblik: SATRICUM-onderzoek 100 jaar, <i>E. van Berkel</i>	13

Colofon

De NIEUWSBRIEF SATRICUM is een uitgave van de Vereniging Vrienden van SATRICUM en verschijnt minstens twee maal per jaar. De NIEUWSBRIEF bericht over het opgravingsproject in SATRICUM, over de Vereniging Vrienden van SATRICUM en de activiteiten van de Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium.

ISSN: 0929-9912

Redactie:

Edu van Berkel (hoofdredacteur)
Marlies Kleiterp
Birre Walvis (lay-out)

Redactie-adres:

Edu J.M. van Berkel
Dr. Albert Schweizerlaan 97
1443 WR Pumerend
tel./fax: 0299 42 84 35
E-mail: berkel@xs4all.nl

Secretariaat:

Vereniging Vrienden van SATRICUM
Yvonne Scheper
Apollolaan 79 II
1077 AK Amsterdam
tel.: 020 664 64 54
giro: 69 45 931

DE VERENIGING VRIENDEN VAN SATRICUM stelt zich ten doel mensen met interesse voor het opgravingsproject SATRICUM nader tot elkaar te brengen. Ook wil de vereniging het project onder de aandacht brengen van een breed publiek. Het lidmaatschap bedraagt f. 35,- per jaar. Wanneer u zich opgeeft als lid krijgt u de NIEUWSBRIEF SATRICUM toegestuurd en wordt u uitgenodigd voor de jaarlijkse SATRICUM-dag en andere activiteiten die de Vereniging voor haar leden organiseert. Nieuwe leden ontvangen een replica van een antefix uit SATRICUM als welkomstgeschenk.

Samenstelling bestuur:

Voorzitter	drs. M. Kleiterp tel. 070 354 72 28
Secretaris	drs. Y. Scheper
Penningmeester	mr. A. le Gras
Bestuursleden	drs. E. van Berkel drs. M. Gnade dr. P. Lulof drs. B. Walvis

◀ illustratie voorpagina:

Tekening van aan Mater Matuta gewijde drinkbeker uit SATRICUM (eind 4de eeuw v. Chr.)
(tekening P. Steensma)

Redactioneel

Voor u ligt een nieuw nummer van onze Nieuwsbrief, die hiermee reeds zijn derde jaargang ingaat.

In deze editie maken wij nader kennis met twee voorwerpen die uniek zijn door de tekst die zij dragen. Coen Stibbe werpt nieuw licht op de aan Mater Matuta gewijde drinkbeker met opschrift uit het Hellenistisch Votiefdepot. Met deze vondst lijkt de identificatie van onze opgravingsite als de voormalige stad SATRICUM boven elke twijfel verheven. En Astrid Meering neemt in de rubriek Selectienummer het loden miniatuurbijltje met Volskische inscriptie uit de Zuidwest necropool onder de loep.

Uiteraard besteden wij in dit nummer ook aandacht aan het feit dat 1996 een bijzonder jaar voor het SATRICUM-onderzoek is. Honderd jaar onderzoek in SATRICUM was het thema van de SATRICUM-dag eerder dit jaar, waarvan u verslag wordt gedaan. Ter gelegenheid van deze mijlpaal wordt de komende maand in Rome een Nederlands-Italiaans congres gehouden. Patricia Lulof geeft een voorbeschuiving. Ook Dé Steures haakt in zijn column op dit thema in.

Met alle aandacht voor het 100-jarige onderzoek in SATRICUM is een andere belangrijke mijlpaal op de achtergrond geraakt: deze zomer strijkt voor het 20ste achtereenvolgende jaar een Nederlandse opgravingsploeg in Le Ferriere neer. Twintig jaar ononderbroken Nederlands onderzoek in SATRICUM, dat spreekt pas tot de verbeelding. Niet alleen is een hele generatie archeologen met SATRICUM opgegroeid, ook een generatie locali heeft van jongs af aan die vreemde Hollanders zien komen en gaan, jaar in, jaar uit, twintig zomers lang. Honderd jaar onderzoek in SATRICUM? Twintig jaar opgraven door de Nederlanders!!

Edu van Berkel ♦

Een wijgeschenk voor Mater Matuta

Op de akropolis van SATRICUM, vlak vóór het front van de tempel van Mater Matuta, bevond zich een grote cisterne, die tot het einde van de 6de eeuw v. Chr. als zodanig in gebruik bleef. Pas tegen het einde van de derde eeuw v. Chr., dus grofweg zo'n 300 jaar later, benutte men die intussen verlaten terreinholte opnieuw, ditmaal om er een enorme hoeveelheid tempel-afval in te deponeren. Naar de reden voor deze opruiming kunnen we slechts gissen. Het is verleidelijk om aan de blikseminslag te denken, die Livius met zoveel woorden voor het jaar 207 v. Chr. vermeldt: "...aedem Satrici Matris Matutae de caelo tactam..." Deze lapidaire mededeling hoort thuis in een opsomming van slechte voortekens, welke de Romeinen juist in dat jaar verontrustten. De Romeinen waren benauwd, dat Hannibal hen weer een poets zou bakken. Maar juist het jaar 207 bracht een ommekeer ten gunste van de Romeinen in de langdurige worsteling met Carthago, die wij de Tweede Punische Oorlog noemen (218-201 v. Chr.).

Wij kunnen ons voorstellen dat zo'n blikseminslag een flinke ravage aanrichtte en dat men, bij het herstel van de tempel, de gelegenheid benutte om eens flink de bezem te halen door de tempel zelf en door de bijgebouwen. Die moeten propvol wijgeschenken aan Mater Matuta gestaan hebben. Een grove schatting komt op zo'n 80.000 opgegraven voorwerpen. Daarbij komt dan nog een enorme hoeveelheid dakpanfragmenten, die van genoemde ravage afkomstig kunnen zijn. Op het diepste punt van de voormalige cisterne

vond men, reeds tijdens de eerste opgraving in 1896, fragmenten van de bekende satyr- en menade-groepen, die als antefixen het dak van de tempel van Mater Matuta hadden gesierd.

Nederlandse archeologen groeven in een serie campagnes (in 1985, 1986, 1988 en 1989) de hele cisterne nog eens op omdat de opgraving aan het einde van de vorige eeuw veel te veel vragen onbeantwoord had gelaten. De publicatie van hun verrassende bevindingen is in voorbereiding. Voorlopige rapporten verschenen reeds in het Italiaans.

Eén van de meest opvallende vondsten die de Nederlanders deden, was die van een in fragmenten bewaard gebleven drinkbeker (*skyphos*), waarop een Griekse inscriptie staat (zie afbeelding pag. 4). Deze was voor een deel verstopt in de middelste van drie muren, die men bij de aanleg van het depot dwars door de voormalige cisterne heen had gebouwd, om compartimenten te verkrijgen bruikbaar voor al die goederen, die *after all* het bezit van de godin waren en bleven. Tijdens de opgraving in de vorige eeuw had men deze vaas over het hoofd gezien.

De beker behoort tot een bekend type, dat men aan het einde van de 4de eeuw v. Chr. kan dateren. Bijzonder zijn eigenlijk alleen de grote omvang (hoogte 18,7 cm, grootste diameter 15,0 cm) en de Griekse inscriptie. Die maken de vaas uniek.

De eerste publicatie was niet veel meer dan een summier bekendmaking. Die verscheen in 1990. Het duurde niet lang of de eerste specialist kwam met een diepgaande reactie

de tempel en bijgebouwen stonden propvol wijgeschenken aan Mater Matuta

Λ Ρ Ο Ν Δ Ι Δ Ω Τ Μ Α Τ Ρ Μ Λ

Δ Ω Ρ Ο Ν Δ Ι Δ Ω Τ Μ Α Τ Ρ Ι Μ Α Τ Υ Τ Α Ι Δ

Het opschrift op de skyphos

*de dedicatie aan
Mater Matuta
bewijst wat men
altijd al had
verondersteld*

(zie literatuuropgave). Zijn inzichten zijn de moeite waard om hier kort samengevat te worden. De heer Nonnis wijst er terecht op dat de skyphos van SATRICUM en de daarmee vergelijkbare exemplaren een beperkt verspreidingsgebied hebben, n.l. het Daunische en Messapische territorium, aan de hak van de Italiaanse laars, dus op een flinke afstand van SATRICUM. Slechts enkele exemplaren werden daarbuiten, ook in de buurt van SATRICUM, aangetroffen. De versiering met verticale ribben, onderbroken door een uitgespaarde horizontale buikband, komt meermalen voor in de ceramische productie die men in de archeologie *Gnathia*-waar noemt. Daarin passen ook de fijn-gemodelleerde voet en de krans van witte blaadjes op een zwart fond, waarmee de rand was uitgedost (bij ons exemplaar alleen zwakke sporen bewaard). Intussen brengen de grote omvang van de skyphos en de inscriptie, die een ander soort versiering op de buikband vervangt, de heer Nonnis ertoe te veronderstellen, dat onze vaas volgens een speciale opdracht is gemaakt om aan Mater Matuta gewijd te worden.

De naam van de opdrachtgever heeft waarschijnlijk op de buikband gestaan, juist op dat gedeelte dat verloren is gegaan. Gezien de beschikbare ruimte moet het een

korte naam zijn geweest. De naam werd gevolgd door de schenkingsformule *dooron didoot*. . Als we *didoot* aanvullen met *i* (waarvoor inderdaad ruimte aanwezig is, zie afbeelding), dan hebben we de ongewone, in het Dorisch-Griekse dialect voorkomende derde persoon enkelvoud van het werkwoord *geven*: hij geeft (Attisch: *didoosi*). Ook de vorm *Matri* is Dorisch (Attisch: *Mètri*). Deze Dorische elementen schijnen goed te passen bij de herkomst van de pottenbakker/vazenschilder, n.l. het achterland van de Spartaanse, dus Dorische, kolonie Tarente.

Dat is nog niet alles. De schenkingsformule *dooron didoot(i)* is uitzonderlijk in het Grieks en wijst op Latijnse invloed. Daar immers is de formule *donum dare* heel gewoon. De conclusie die de heer Nonnis uit deze en de overige gegevens trekt, is verrassend. Hij denkt, dat een ambachtsman (pottenbakker/vazenschilder) uit Zuid-Italië zich in of bij SATRICUM heeft gevestigd en daar een klein atelier heeft geopend. Op deze wijze zou de locale Latijnse invloed op de wijdingsformule verklaard zijn. De ambachtsman zou onze beker zelf aan de godin hebben opgedragen. Deze theorie krijgt steun door het feit, dat in hetzelfde depot maar liefst vier voeten van bekers, gevormd vol-

gens hetzelfde model als van onze skyphos, maar kleiner van formaat, tévoorschijn zijn gekomen: allemaal producten van hetzelfde atelier. De theorie van de heer Nonnis krijgt verder steun door het feit dat zijn emigrant niet alleen staat: er zijn meer gevallen bekend van artiesten of ambachtslieden, die uit het hoger ontwikkelde zuiden met zijn Griekse koloniesteden en speciaal uit Tarente komend, in Latium en speciaal in SATRICUM werk zochten en vonden.

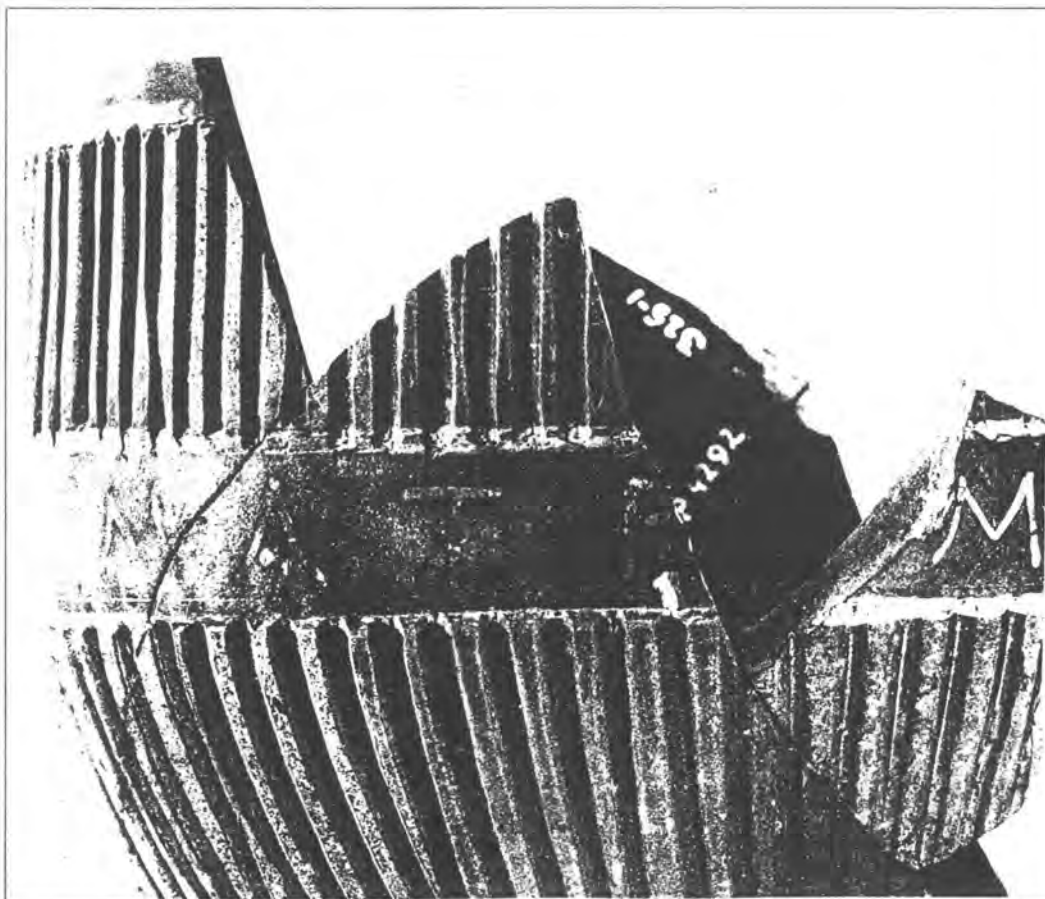
Last but not least: de dedicatie aan Mater Matuta bewijst wat men altijd al had verondersteld (maar soms ten onrechte in twijfel getrokken): dat de tempel op de akropolis van de antieke stad inderdaad die van Mater Matuta is en dat de antieke stad SATRICUM is.

Coen Stibbe ♦

Literatuur

Eerste publicatie: B. Heldring/C.M. Stibbe, Scavi a Satricum: Campagne 1988 e 1989, *Archeologia Laziale X. Quaderni di Archeologia Etrusco-Italica* 19 (1990), pag. 232 e.v.

D. Nonnis, Una dedica alla Mater Matuta, *Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia* LXIV (1991/2), pag. 225 e.v.

De aan Mater Matuta gewijde drinkbeker.

Oproep

MODERNE KUNST UIT SATRICUM
EEN BIJZONDERE COLLECTIE
WIL AFGESTOFT WORDEN

HELPT U MEE?

Begin jaren tachtig zijn de opgravingen in SATRICUM bezocht door verschillende kunstenaars. Deze hebben hun impressies van het opgravingswerk en van de site en omgeving in aquarel en olieverf aan het papier en linnen toevertrouwd. Dat heeft geresulteerd in een kunstcollectie van ca. 30 à 40 werken van verrassende kwaliteit. Sinds jaren echter liggen deze werken verspreid opgeslagen in het magazijn van het Nederlands Instituut in Rome, in het Studiecentrum en zelfs bij leden van de opgravingsstaf thuis.

Dat is zonde, want deze kunstwerken zijn de moeite van het bezichtigen waard. Daarom wil het bestuur van de Vereniging Vrienden van SATRICUM graag een kleine tentoonstelling inrichten. Het 100-jarig jubileum van het SATRICUM-onderzoek is een mooie aanleiding om de collectie uit de schappen te halen en aan publiek te tonen. Onze gedachten gaan uit naar een tentoonstelling in het najaar van 1996.

De organisatie kunnen wij niet alleen af. We zijn daarom op zoek naar mensen die bereid zijn om ons te helpen met het inlijsten van de schilderijen, het verzorgen van de onderschriften, de inrichting van de tentoonstelling en wat er verder bij komt kijken. Bovenal ook zoeken wij een geschikte ruimte om de werken te kunnen exposeren.

ALLE HULP IS WELKOM!

Wie ons op enige manier kan helpen of een lokatie ter beschikking kan stellen wordt van harte uitgenodigd contact op te nemen met Yvonne Scheper, Apollolaan 79 II, 1077 AK Amsterdam. Zij zal u ook gaarne nadere informatie verstrekken: 020-664 64 54.

REALISATIE VAN DIT PROJECT HANGT VAN UW STEUN AF! WIJ REKENEN OP U!

Het Bestuur ♦

SELECTIENUMMERS UIT SATRICUM

SL-NUMMER 2

Een Selectienummer, ook wel SL-nummer genoemd, wordt op het opgravingsveld toegekend aan vondsten die door hun aard of ligging van zeer grote waarde zijn en belangrijke informatie verschaffen. Een SL-nummer krijgt tijdens het onderzoek extra aandacht. In deze rubriek staat telkens een belangrijke, aardige, of een heel mooie vondst uit SATRICUM centraal die ooit een SL-nummer kreeg toegekend.

Loden miniatuur bijltje uit SATRICUM (5de eeuw v. Chr.)

Eén van de opmerkelijkste vondsten uit de 5de eeuwse Zuidwest Necropool in SATRICUM is het loden miniaturbijltje met inscriptie, uit graf 94a-b. Het kleinood van krap 5 cm lang heeft waarschijnlijk toebehoord aan een jonge man van om en nabij de 17 jaar. Dat is op basis van de tandresten in het graf vastgesteld.

Van loden miniatuurwapens zijn in het grafveld meerdere exemplaren aangetroffen. Het gaat om enkele bijl-kopjes, twee dubbelbijltjes, een speer- of lanspuntje en enkele fragmenten van spiesjes. Deze kleinoodjes zijn veelal

in de graven van kinderen bijgezet, waarin ook regelmatig miniatuur aardewerk voorkomt. Daarnaast zijn er ook enkele loden amuletjes aangetroffen.

Lood heeft in de oudheid meestal een magische of religieuze functie. Het merendeel van de loden voorwerpen uit het Mediterrane gebied is dan ook afkomstig uit graven of votiefdepots. Antieke bronnen karakteriseren lood als het metaal van de dood: de meest in het oog springende eigenschappen van lood (koud, zwaar en donkerkleurig)

*de Phoeniciërs
schreven aan
lood magische
krachten toe*

hebben een chtonisch karakter.

De gewoonte om votiefvoorwerpen in lood uit te voeren raakte in de Griekse en Etruskische samenleving vanaf de 6de eeuw in zwang. Uit dezelfde periode stamt eveneens het gebruik om loden voorwerpen als grafgift aan de doden mee te geven. In deze gevallen gaat het veelal ook om voorwerpen in miniatuuruitvoering. De toenemende populariteit van lood valt terug te voeren op de invloed van de Phoeniciërs, die aan lood magische krachten toeschreven (denk bijvoorbeeld aan de loden vloektabletten, de *tabellae defixionum*). Zo hebben bijvoorbeeld de loden voorwerpen uit de necropolis van Vico Equense (Campanië, 6de tot 4de eeuw) duidelijke parallellen met loden voorwerpen in Phoenicische en Punische graven. Maar een andere, even voor de hand liggende verklaring voor de populariteit van lood is dat het gewoon een goedkoop metaal is.

Het gebruik van miniatuurvoorwerpen in SATRICUM staat evenmin op zichzelf. In Latium werden al vanaf de Vroege IJzertijd (1000-900 v. Chr., Laziale I) miniatuurvoorwerpen aan de doden meegegeven. Deze miniatuurtjes symboliseren allerlei aspecten uit het dagelijks leven. In ons geval wapens, in graven van kinderen (waarschijnlijk jongens), als substituut voor de echte wapens van ijzer die zij in hun latere leven gedragen zouden hebben. Ook hier kunnen we spreken van een combinatie van magische en religieuze elementen.

Ronduit sensationeel is het feit dat het bijltje een inscriptie draagt. Deze inscriptie is Etruskisch noch Latijn, eerder oud-Italisch, afkomstig van buiten Latium.

De inscriptie bestaat uit tien letters,

geschreven van links naar rechts. Aan de rechterkant worden de letters afgewisseld door een verticale rij punten. De tekst van de inscriptie (de punten buiten beschouwing gelaten) leest als volgt: *iúkúskeiei*, hetgeen door de beroemde Italiaanse Professor Giovanni Colonna is gereconstrueerd tot *iúkús | ko | efiei*.

Het opvallendste kenmerk van de inscriptie is de *samech* (𐤌), een opstaande rechthoek met een centraal geplaatst kruis. Deze letter was karakteristiek voor het vroege Etruskische alfabet van de 7de eeuw, maar raakte vanaf de eerste helft van de 6de eeuw in onbruik. Ook in oud-Italische inscripties uit de periode 650-550 v. Chr. komt de *samech* enkele malen voor. Aangezien onze inscriptie uit de 5de eeuw stamt, concludeert Colonna dat de Volsken al een langere schrifttraditie gehad moeten hebben voordat zij uit de bergen naar de Latijnse vlakten trokken. Deze hypothese onderbouwt hij verder door te wijzen op het twee keer onjuist gebruiken van de *digamma* (𐌆), een karakteristiek van alle archaische schriften van Centraal-Italië.

De belangrijkste conclusie die aan deze inscriptie verbonden kan worden is, dat de Volsken het schrift niet hebben overgenomen van de Latijnen, maar deze reeds in hun oorspronkelijke nederzettingen in de Apennijnen hebben ontwikkeld.

Astrid Meering ♦

Literatuur

'Lead Objects', A.O.J. Meering in: *The Southwest Necropolis of Satricum. Excavations 1981-1986*, Marijke Gnade (ed.) 1992, 109-113; 'The Inscription of the Miniature Lead Axe-Head V 229', G. Colonna in: *idem*, 125-128.

SATRICUM 1896-1996

Voorbeschouwing van een internationaal congres over 100 jaar opgraven

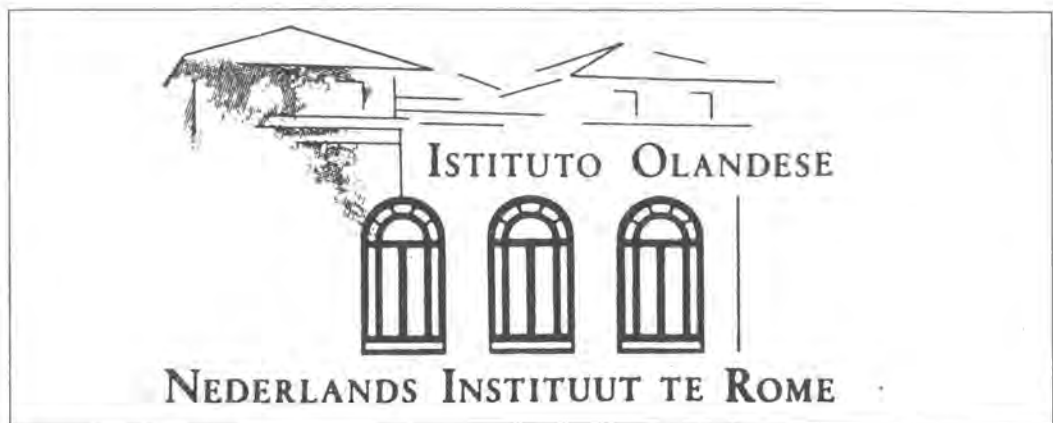
Op dinsdag 11 juni 1996 is het dan zover. Op de dag van de oude feesten ter ere van de godin Mater Matuta, de MATRALIA, zal het SATRICUM-congres in Rome plaatsvinden op het Nederlands Instituut, Via Omero 10-12. Het congres is georganiseerd op initiatief van de leiding van het SATRICUM-project - die zetelt bij de Universiteit van Amsterdam - maar de praktische organisatie ligt grotendeels in handen van het Nederlands Instituut te Rome. Het genereuze aanbod van de directeur dezes, Dr Th.J. Meijer, heeft het mogelijk gemaakt dat het SATRICUM-onderzoek alle aandacht krijgt die het verdient. Het congres heeft een uitgesproken wetenschappelijk karakter, en het thema van deze dag heeft betrekking op allerlei aspecten van het heiligdom van de godin in SATRICUM, de plaats waar 100 jaar geleden de eerste spade de grond in ging. De voorbereiding heeft nogal wat gevergd van het organiserende Instituut en de medewerkers van het SATRICUM-project. Met name de samenstelling van het programma had menige voet in de aarde. Ons stond voor ogen om de participatie van zowel de Italiaanse collegae als van de Nederlandse onderzoekers te combineren in een serie duo-lezingen, die afzonderlijke aspecten van het onderzoek zou kunnen belichten. Telkens zal een Nederlandse onderzoeker spreken, waarna een Italiaanse onderzoeker antwoordt en/of op het onderwerp aanvult. Tevens was ons streven zoveel mogelijk controversen, zowel in persoon als in opvattingen, naar voren te laten komen om zo een volledig beeld te geven van de geschiedenis van het onderzoek in SATRICUM.

Na opening zal eerst de geschiedenis van de opgravingen aan de orde komen. Onder voorzitterschap van Eric Moormann zal Marijke Gnade spreken over het Nederlandse onderzoek sinds 1977 en zal Demetrius Waarsenburg aandacht besteden aan de allereerste gebeurtenissen rond de 19de-eeuwse opgravingen. Het tweede blok heeft als thema de architectuur van de tempels van Mater Matuta. Professor Jos de Waele behandelt de verschillende tempelgebouwen, en Professor Giovanni Colonna zal commentaar geven en een aantal andere gebouwen in de omgeving bij het heiligdom betrekken.

Het derde blok zal geheel gewijd zijn aan de terracotta dakversiering van de tempels. Ondergetekende spreekt over de drie bekendste daken en zal proberen de relatie tussen versiering en politieke context aan te geven. Professor Françoise-Hélène Pairault-Massa zal ingaan op de politieke betekenis van de Gigantomachie van de laatste tempel.

Na een lunchpauze zal het voorzitterschap overgenomen worden door Professor Lorenzo Quilici. Professor Marianne Kleibrink neemt als eerste het woord over de organisatie van de rituelen in de cultus van Mater Matuta, waarna Mario Torelli de cultus diepgaand zal analyseren. De tweede middagsessie wordt geopend door Professor Henk Versnel, die spreekt over de sociale context van de inscriptie op de Lapis Satricanus. Hij wordt gevolgd door Carlo de Simone, die de geschiedenis van het epigrafische onderzoek naar de steen zal samenvatten.

De lezingen zullen worden afgesloten met een presentatie van Annalisa

de belangstelling voor het congres zal zeer groot zijn

Zarattini van de Soprintendenza van Latium, die de toekomst van het SATRICUM-project uit de doeken zal doen.

De bijdragen van de diverse sprekers zullen worden gepubliceerd in een aparte, archeologische aflevering van het wetenschappelijke tijdschrift van het Nederlands Instituut van Rome. Nummer 55 van 'De Mededelingen' (1997) zal geheel aan het *centennial*-congres gewijd zijn.

Volgend op deze dag zal er op 12 en 13 juni in het Nederlands Instituut een besloten congres met 25 sprekers plaatsvinden, dat geheel gewijd zal zijn aan de dakversieringen van tempels in Midden-Italië. Ook deze *table ronde* is een Nederlands-SATRICUMS initiatief, en is in feite een vervolg op een eerder, internationaal congres over dit onderwerp, dat werd georganiseerd door het Zweeds Instituut in Rome. Naar deze conferentie, *Deliciae Fictiles II*, wordt met zeer veel verwachtingen uitgekeken door de specialisten van de archeologie van het Archaisch Italië.

Al vanaf het eerste begin van de voorbereidingen was duidelijk dat de belangstelling voor het congres zeer groot zal zijn. Het gezelschap is uitgesproken internationaal en de voertalen zijn Italiaans en Engels. Er zijn plannen voor een aansluitende

excursie (14 juni) met het gehele wetenschappelijke gezelschap naar het *Museo di Villa Giulia*, op loopafstand van het Nederlands Instituut. Dankzij onze goede contacten met de staf van het museum zullen speciaal voor deze gelegenheid de objecten uit de 19de eeuwse opgravingen worden overgebracht vanuit de donkere magazijnen naar een beter toegankelijke ruimte in het museum. Vervolgens hopen we met alle genodigden per bus af te reizen naar de opgravingen in Borgo Le Ferriere, om daar de vondsten uit de Nederlandse opgravingen te bekijken. We zullen de festiviteiten afsluiten met een *pranzo* in een lokaal restaurant, waar we ongetwijfeld het glas zullen heffen op - *dea volente* - nogmaals 100 jaar SATRICUM-onderzoek. Het merendeel van onze leden van de Vereniging Vrienden van SATRICUM zal bij al deze serieuze, en hopelijk ook minder serieuze, evenementen in Rome niet aanwezig kunnen zijn. Ondergetekende zal daarom zorgen voor een uitvoerig verslag in de volgende Nieuwsbrief.

Patricia Lulof ♦

SATRICUM-ARTIKELEN

SATRICUM-WIJN f 12.50

Een heerlijke locale witte wijn: Satrico, vino bianco del Lazio, Casale del Giglio.

SATRICUM-T-SHIRT f 20

T-shirt met het logo van de Vereniging Vrienden van SATRICUM.

ANSICHTKAARTEN f 3.50

Setje van 6 ansichtkaarten met fraaie lijntekeningen van vondsten uit SATRICUM.

ANSICHTKAARTEN f 3

Ansichtkaarten met foto's, in kleur, van vondsten uit SATRICUM.

CATALOGUS f 25

Catalogus van tentoonstelling 'Nieuw licht op een oude stad', Leiden 1986.

REPLICA ANTEFIX f 5

Replica van een antefix uit SATRICUM.

SATRICANA-REEKS

Per deel f 10, set van 3 deeltjes f 25.

INL.: SECRETARIAAT VERENIGING
VRIENDEN VAN SATRICUM,

020-664 64 54

CONVEGNO

Vrijdag 17 mei, twee weken na de sluitingsdatum voor dit stukje, komt bij de post de uitnodiging voor het Convegno op 11 juni in Rome. Tot nu toe heb ik gedacht dat de Italiaanse layout onnavolgbaar was, maar dit kaartje is wel heel Italiaans. Veel regels los, veel wit, verschillende lettergrootten, vet en gewoon op de voorpagina; dit alles, een comitato d'onore en veel inspringsingen op de achterkant. (Nee, dat doet onze redacteur Edu van Berkel heel wat beter. Hij heeft er ook eer.mee ingelegd. Deze week zag ik hem staan, in een Engelse bibliografie, als mede-auteur van de publikatie van de Zuidwest nekropolis: E.J.M. Van Barken.). Maar dan de binnenkant, keurig overzichtelijk. Wie er die dag al niet spreken: naast onze eigen Marijke, Demetrius, Patricia, en onze hooggeleerden Jos de Waele, Marianne Kleibrink en Henk Versnel, zijn daar Colonna, Torelli en de Simone. En de onderwerpen! Naast de te verwachten zaken heb je: de ikonologie van de macht in de SATRICAANSE daksystemen, de politieke betekenis van de gigantomachie van SATRICUM en 'het project SATRICUM: de toekomst'. Daar wil ik heen! Ik kan niet wachten tot het verschijnen van Mededelingen van het Nederlands Instituut te Rome (Paper(s?) of the Dutch Institute in Rome), Antiquity 56 (1997)! Dinsdag 11 juni is een gewone lesdag. Mijn schooldirectie heeft me al verzocht om niet meer te komen met verzoeken waar ze toch nee op moet zeggen. En dan is er nog die kwestie van de niet-sluitende begroting van mijn Romeinenreis met 3 gym. Maar ik heb een hospitant, en die moet toch ooit zelfstandig leren lesgeven. En met dezelfde post kwam de brief van het Centrum Nascholing Amsterdam, dat vanwege het te lage aantal inschrijvingen de cursus Mythologie in de klas geannuleerd was; en daar mocht ik al heen. Ik schrijf een brief aan de directie, met vliegtijden en al, en dat ik geen lesuitval heb. Nee hèb ik!

Dé Steures

COLUMN

NIEUWS VAN DE STICHTING

DOOR BARBARA HELDRING

Bestuurszaken

Het Bestuur van de Stichting vergaderde aan het einde van de SATRICUM-dag op 27 januari j.l. De hoofdpunten waren:

- steun aan de opgraving, vooral materieel;
- voortzetting en financiering SATRICANA-reeks;
- fondsenwerving.

Wij zijn nog bezig de toen gemaakte plannen uit te voeren, zodat het te vroeg zou zijn daar nu veel over te zeggen. De begunstigers van de Stichting krijgen binnenkort de financiële verantwoording 1994-1995 toegestuurd.

SATRICANA reeks

De Stichting heeft een nieuw boekje toegevoegd aan de serie SATRICANA. Het vierde deeltje, *SATRICUM, kroniek van een opgraving* door Demetrius Waarsenburg, is een leerrijk en amusant boekje dat niet alleen het wel en wee van SATRICUM als opgravingsite beschrijft, maar ook de geschiedenis van de archeologie in Italië belicht. Het boekje was helaas niet op tijd klaar voor de SATRICUM-dag. Wij willen de lezers van deze Nieuwsbrief graag in de gelegenheid stellen het boekje alsnog te bestellen voor de jubileumprijs van fl. 10,- (excl. fl. 2,50 verzendkosten). U kunt daarvoor bellen of schrijven naar onderstaand adres.

Gerda van Woudenberg

In de vorige Nieuwsbrief vermeldden wij al dat Gerda van Woudenberg onverwacht was overleden. Een auto-ongeval maakte een abrupt einde aan haar leven.

Gerda van Woudenberg was een weldoenster van onze Stichting. Sinds de oprichting in 1982 schonk zij de Stichting elk jaar fl. 1.500. Zij was neerlandica, en vroeger als docente aan de universiteit in Rome verbonden. Ze is altijd in Rome blijven wonen. Toen wij haar leerden kennen bewoonde zij een mooi appartement met uitzicht op de Villa Albani. Zij was vol belangstelling voor alles wat op literair en cultureel gebied in Rome omging, ook het Nederlands Instituut te Rome (NIR) heeft veel aan haar te danken.

Persoonlijk mis ik haar niet alleen als weldoenster van de Stichting, maar ook als vriendin. Zij was een fijne vrouw met een open geest en een warme belangstelling, vooral ook voor jonge mensen. Veel studenten die met een beurs op het Nederlands Instituut verbleven, vonden de weg naar haar flat, waar ze altijd vriendschappelijk werden ontvangen. Gerda (het zegt al genoeg dat iedereen haar kende als Gerda en niet als mevrouw of *dottressa!*) bezocht ook SATRICUM, in de beginjaren tijdens de campagnes (waar ze nooit met lege handen kwam, maar altijd juist voor de studenten iets meebracht), later na afloop om ons te zien en de resultaten te horen. Al haar vrienden, maar ook de Nederlandse gemeenschap in Rome en het NIR verliezen met haar een fijne persoonlijkheid, een royaal en hartelijk mens, die van de zogenaamde "generatiekloof" nog nooit had gehoord.

STICHTING NEDERLANDS STUDIECENTRUM VOOR LATIUM
Tondensestraat 3 (secretariaat)
6975 AB Tonden
telefoon 0575-476467
postbank: 52 61 529

Terugblik: SATRICUM-onderzoek 100 jaar *SATRICUM-dag 1996*

De SATRICUM-dag 1996 was vooral koud. Hoewel de jaarlijkse SATRICUM-dagen al geruime tijd in de winter plaatsvinden, is er geen SATRICUM-dag geweest waarop de heersende buitentemperatuur in zo'n schril contrast stond met het gangbare klimaat dat de meesten van ons in SATRICUM gewend zijn. Toch had de opkomst niet echt te lijden onder het weer. Pakweg 150 mensen uit alle windstreken hadden de vele graden onder nul getrotseerd om deze toch wel bijzondere jubileum-dag bij te wonen. Daaronder waren ook velen, die nooit of slechts zijdelings bij het SATRICUM-project betrokken zijn geweest.

Voorafgaand aan het eigenlijke dag-programma had een kleine groep leden van de Vereniging Vrienden van SATRICUM (VVS) de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering bijgewoond. Daar werd vastgesteld dat de vereniging reeds 89 leden telde. Het bestuur sprak de wens uit dat dit aantal nog deze dag de honderd zou bereiken.

Om 11 uur ging het feitelijke programma van start. Na de opening door prof. Brijder beet Demetrius Waarsenburg de spits af met een onthullende schets van de persoonlijke verhoudingen tussen de hoofdrolspelers die aan de wieg van het SATRICUM-onderzoek stonden. Deze smeuge "*Kabale und Liebe*" heeft Waarsenburg ook uitvoerig opgetekend in deel IV van de SATRICANA-reeks (*SATRICUM. Kroniek van een opgraving*), dat eigenlijk op deze dag gepresenteerd had moeten worden. Maar om mysterieuze redenen was het boekwerkje op zijn weg van de drukker naar Tonden, waar het secretariaat van de Stichting Nederlands Studiecentrum

voor Latium (Stichting NSL) zetelt, spoorloos verdwenen. Slechts een leeg koftje kon "ter inzage" aangeboden worden. Het verhaal van Waarsenburg had echter velen voldoende nieuwsgierig gemaakt om de intekenlijst snel te vullen.

In de tweede lezing ging Barbara Heldring nader in op het vervolg van het onderzoek in SATRICUM vanaf 1977. De eerste jaren werden voornamelijk besteed aan het blootleggen van de fundamente van de tempels op de acropool door het verwijderen van struiken en dikke boomwortels, iets dat weinig met opgraven te maken had. De inspanningen van de werkers werd echter ruimschoots goedgemaakt door de spectaculaire vondst van de beroemde Lapis Satricanus.

Hoe één van de deelnemers van het eerste uur deze toch wat afwijkende opgraving ervaren had werd verhaald door Jopie Beaufort. Aan de hand van dia's schetste zij het "opgravingswerk" in SATRICUM van eind jaren zeventig, en alles wat daar omheen hing. Eén ding was duidelijk: in Borgo Le Ferriere is sinds 1977 niet veel veranderd. Niet geheel tegen de verwachting in, overigens: er was Santino, en je had de dikke buik van Adriano. Beiden zijn er nu ook nog, alleen is Adriano's buik met de uitbreiding van zijn bar gestaag meegegroeid.

Tijdens de lunch met smakelijk belegde broodjes werd, zoals te doen gebruikelijk, gelegenheid geboden om een heus SATRICUM T-shirt of een fles SATRICUM-wijn aan te schaffen. De belangstelling voor de uitgaven van de Stichting NSL was groot, en ook het lidmaatschap van de VVS was in trek.

de eerste jaren werden besteed aan het verwijderen van struiken en dikke boomwortels

Na de pauze was het de beurt aan Arnold Beijer van de Groningse equipe. Zijn verhaal had betrekking op de resultaten die de Groningse ploeg op hun eigen terrein op de acropolis in de loop der tijd behaald had. En naast deze terugblikken op de afgelopen honderd jaar SATRICUM-onderzoek was er ook oog voor de meer recente stand van zaken. Marijke Gnade vatte de resultaten van de opgravingscampagne van vorig jaar samen. Haar verhaal maakte duidelijk dat de campagne van dit jaar veelbelovend is: Het programma werd afgesloten door Dé Steures, die enkele hoogtepunten uit de recente opgravingshistorie van SATRICUM nogmaals op het diascherm projecteerde.

Om half vier was het officiële deel van het programma afgelopen. Het was tijd voor een borrel. Aangezien het deze dag om een speciale jubileumviering ging, waren niet alleen de leden van de VVS en de begunstigers van de Stichting NSL uitgenodigd, maar iedereen die in het verleden ook maar iets met SATRICUM van doen had gehad: alle studenten vanaf 1977, de koks, fotografen, geologen, tekenaars, intendanten, kunstenaars etc. Voor de gelegenheid was de borrel dan ook georganiseerd in een chique omgeving, in een sociëteit naast de Oudemanshuispoort. En ook hier was de opkomst groot. Het bier liet wat lang op zich wachten, en de bediening was een beetje op z'n Italiaans, maar het was zeer gezellig. Leidenaren en Nijmegenaren van het eerste uur mengden zich moeiteloos onder de deelnemers van de meer recente campagnes, die tegenwoordig voornamelijk onder Amsterdamse studenten worden gerecruteerd. Voor sommigen was het een weerzien na meer dan 10 jaar, voor anderen lag de laatste ontmoeting in een recenter verleden. Na afloop van

de borrel gingen de aanwezigen in kleine groepjes uiteen om de dag elders in de stad met een etentje te besluiten.

Op het eind van de dag bleek de wens van het bestuur van de VVS om het ledental van de Vereniging op honderd te krijgen ruimschoots overtroffen. Velen hadden zich deze dag opgegeven als lid, en het aantal leden ligt nu op 105.

Het was een geslaagde dag.

Edu van Berkel ♦

SATRICUM INFO PAGINA

AGENDA

- 23 mei 1996 Academische promotie J.B. Bouma: *Religio Votiva, the archaeology of Latial votiv relegion: the 5th-3rd centuries BC. votiv deposit south-west of the main temple at SATRICUM, Borgo le Ferriere. Rijksuniversiteit Groningen.*
- 11 juni 1996 *SATRICUM 1896-1996: Convegno Internazionale in occasione del primo centenario degli scavi a SATRICUM, Nederlands Instituut, Rome.*

VERSCHEENEN

D.J. Waarsenburg, *SATRICUM. Kroniek van een opgraving, SATRICANA IV, 1996*

R.R. Knoop, *De tempels van SATRICUM. Het grootste Nederlandse archeologische project, RADAR: verkenningen in de wetenschap, Haarlem 1995, 67-79.*

G. Offenber, *Honderd jaar graven in SATRICUM, Spiegel Historiae, februari 1996.*

AUTEURS

Over de auteurs van deze NIEUWSBRIEF SATRICUM:

Dr. C.M. Stibbe leidde tussen 1977 en 1990 het opgravingsproject in SATRICUM. Thans is hij bestuurslid van de Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium.

Drs. A.O.J. Meering studeerde klassieke archeologie aan de Universiteit van Amsterdam en was lange tijd verbonden aan het SATRICUM-project.

Dr. P.S. Lulof is als wetenschappelijk onderzoeker werkzaam bij de Vakgroep Mediterrane Archeologie van de Universiteit van Amsterdam en als zodanig nauw verbonden aan het SATRICUM-project.

Dr. D.C. Steures is leraar klassieke talen in Lisse. Ook is hij sinds 1980 als medewerker en auteur verbonden aan het SATRICUM-project.

